

LISE KANCKOS

Doktorand i sociologi vid Åbo Akademi, Finland

SURROGATARRANGEMANG, MODERSKAP OCH NATIONALITET

FINLANDS RIKSDAGS DEBATTER OM LEGALISERINGEN AV SURROGATARRANGEMANG

SURROGACY, MOTHERHOOD AND NATIONALITY | *Surrogacy arrangements were allowed in Finland, and were practiced to a small extent at four clinics, before the Act on Assisted Reproduction took effect on 1 September 2007. The political debate on surrogacy was at times lively during the preparations of the law. This article is based on a rhetoric and discourse analysis of discussions on surrogacy, maternity and nationality in the Finnish parliamentary debates concerning the legalisation of surrogacy. The material consists of three debates in 2002, 2006 and 2007, newspaper articles, a medical article and the website of a discussion forum. Surrogacy arrangements in Finland were often constructed in these debates as safe and controlled, and the Finnish surrogate was described as altruistic, while surrogates in other countries were constructed as rented wombs. These political discourses on surrogacy are also discussed in relation to a wider context of cross-border reproductive care and consumption.*

KEYWORDS | *motherhood, reproduction, surrogacy, parliamentary debates, legalization*

I några av de nordiska länderna har debatter om surrogatmoderskap under de senaste åren blossat upp i media och partipolitik. Debatterna har uppstått i samband med utvärdering av nationell lagstiftning gällande reproduktionsteknologin, och som reaktion på enskilda fall av surrogatarrangemang som blivit omdiskuterade i massmedia. Massmediernas tolkningar i TV, filmer och populär journalistik, och deras stereotyper utgående från enskilda dramatiska fall, innebär centrala utgångspunkter för individers uppfattningar om surrogatmoderskap som ett socialt problem (Markens 102-103; Teman 1104-1105). Men debatterna om surrogatarrangemang ingår samtidigt i större familjepolitiska diskurser. Dessa debatter kan belysa förändringar i synen på föräldraskap, familj och kulturella värden, eftersom surrogatmoderskap antingen kan förstärka eller utmana våra uppfattningar om kategorierna kvinna, moderskap och släktskap (Markens 1-7).

Surrogatarrangemang var tillåtna i Finland till den 1 september 2007, då lagen om assisterad befruktning 1237/2006 trädde ikraft. Den politiska diskussionen om huruvida surrogatarrangemang även skulle tillåtas under den nya lagen var

tidvis livlig under den långa tid som lagstiftningen förbereddes. Det var också nära att surrogatarrangemang hade inrymts även under den nya lagen om assisterad befruktning, eftersom klinikernas liberala praxis i hög grad var utgångspunkt för lagberedningen och en stor del av remissutlåtandena från myndigheter och organisationer förespråkade att den nya lagen skulle täcka även surrogatmoderskap. Under den utdragna lagberedningsprocessen prioriterades surrogatarrangemangen ändå bort ur regeringspropositionerna. Vad var det som gjorde att denna praxis, som hade varit laglig i flera år, inte fick fortsätta? Frågan begravdes inte heller efter att lagen stiftades, och i skrivande stund utreder justitieministeriet om surrogatarrangemang igen borde tillåtas i Finland (Ahokas).

I det följande ska jag att diskutera diskurser om surrogatarrangemang i finländska riksdagsdebatter om assisterad befruktning under 2000-talet. Jag lyfter fram några inslag som var särskilt framträdande i riksdagsdebatterna, nämligen att riskerna finns utomlands, att finländska surrogatmödrar är altruistiska, att surrogatarrangemang resulterar i biologiska barn, samt att surrogatarrangemang handlar om jämlikhet för kvinnor. Jag är intresserad av hur sociala och moraliska problem konstruerades diskursivt i dessa riksdagsdebatter, och vilka synsätt som framkom på surrogatarrangemang, moderskap och nationalitet. Samtidigt kommer jag att diskutera dessa finländska diskurser i relation till surrogatmoderskapets vidare kontext av gränsöverskridande reproduktivt resande, globalisering och konsumtion. I artikeln använder jag i första hand begreppet surrogatarrangemang, som belyser att flera parter är inblandade. Vid sidan av detta begrepp använder jag också det vedertagna begreppet surrogatmoderskap, som särskilt synliggör kvinnan som bär barnet. Jag använder termen surrogatmoder för att beteckna den gravida och födande kvinnan. I finländsk politisk diskurs används termen surrogatföderska, som understryker födandets betydelse. Denna term använder jag enbart då jag kommenterar exempel ur det empiriska materialet.

Genom en retorik- och diskursanalys kommer jag att studera remissdebatterna om tre motioner (LM 79/2002, LM 150/2006, LM 23/2007)¹ som samtliga föreslog att surrogatarrangemang bör vara lagliga. För att belysa den vidare samhällliga kontexten för debatterna kompletterar jag det empiriska materialet med dags-tidningsartiklar, en medicinsk artikel (Söderström-Anttila *et al.*) och den svenska webbplatsen Donor.se. Diskursanalys innebär att studera sociala fenomen eller sociala kategorier, samtidigt som man problematiserar kategorierna, deras innehåll och verkningar. Genom diskursanalys ställer forskaren frågor om kulturella normer och uppfattningar som ligger till grund för hur verkligheten konstrueras inom ett visst socialt sammanhang (Börjesson 19). Genom studiet av retorik avser

1 Den första motionen LM 79/2002 drogs tillbaka i samband med att regeringspropositionen RP 76/2002 åter-togs från riksdagsbehandlingen, eftersom de behandlades parallellt, och de två övriga motionerna fick avslag i lagutskottet. Inställningen bland de riksdagsledamöter som uttalade sig under dessa debatter var överlag positivare till surrogatarrangemang än i övriga riksdagsdebatter om assisterad befruktning, eftersom de tre motionerna förespråkade legalisering. Jag har ändå valt att begränsa materialet till dessa tre debatter, eftersom de är tydligast fokuserade på ämnet.

jag att föra den diskursanalytiska metoden närmare den konkreta texten och det politiska talet med dess argumentation, begrepp och metaforer.

Surrogatarrangemang i Finland och övriga Norden

De övriga nordiska länderna har haft lagstiftning om assisterad befruktning en längre tid än Finland, och lagen har därmed gett mindre utrymme för surrogatarrangemang i dessa länder än i Finland. Surrogatarrangemang är uttryckligen förbjudet på Island och i Norge, och i den danska lagen om assisterad befruktning ingår bestämmelser som indirekt förbjuder surrogatarrangemang (*Legislation on Biotechnology* 15; Mäki-Petäjä-Leinonen). I den finländska lagen om assisterad befruktning (paragraf 8, moment 6,) sägs att assisterad befruktning inte får genomföras om "det finns anledning att anta att barnet kommer att ges bort som adoptivbarn". I propositionen RP 3/2006 förklaras syftet med formuleringen att förhindra surrogatarrangemang. Trots det förhindrar lagstiftningen inte finländare att genomgå IVF-behandling med en surrogatmoder utomlands, även om barnet föds i Finland. Men det förutsätter att föräldraskapet kan fastställas genom adoption. Enligt den finländska adoptionslagen får adoption inte fastställas om det förekommer ekonomisk ersättning, vilket utesluter möjligheten till kommersiellt surrogatmoderskap (Burrell).

Den svenska situationen är särskilt intressant som jämförelse med den finländska situationen. I Sverige har surrogatarrangemang inte reglerats i lag, och det finns alltså inget uttryckligt förbud mot surrogatarrangemang i svensk lag. Det finns ändå regler i Sverige som försvårar surrogatarrangemang. Assisterad befruktning med en kombination av donerad äggcell och donerad sperma är exempelvis inte tillåtet (*Legislation on Biotechnology* 15; Mäki-Petäjä-Leinonen). I samhällsdebatten i Sverige har frågan om legalisering av surrogatarrangemang varit livlig under de senaste åren, och sedan 1990-talet har diskussionen utvecklats mot en mer tillåtande inställning (SMER 2-3).²

Trots det oklara juridiska läget verkar surrogatarrangemang förekomma utanför de svenska barnlöshetsklinikernas verksamhet. Den svenska webbplatsen Donor.se erbjuder kontakt till surrogatmödrar i Sverige. Webbplatsen är ett diskussionsforum som beskrivs både som en ägg- och spermabank och som en dejtingsajt med syftet att skapa kontakt mellan ofrivilligt barnlösa och donatorer av könsceller. Barnlösa och donatorer kan mot en medlemsavgift registrera sig och få kontakt med varandra genom forumet. Enligt de rekommendationer som anges på webbplatsen kan man därefter genomföra inseminationen hemma. Donor.se är därmed ingen ägg- och spermabank som den marknadsförs som, eftersom lagring av könsceller inte erbjuds. Den korta texten om surrogatarrangemang på webbsidan Donor.se

2 I detta sammanhang kan nämnas en svensk filosofisk doktorsavhandling av Kutte Jönsson, som behandlar surrogatmoderskap ur en moralfilosofisk synvinkel. I avhandlingen argumenterar Jönsson för att både altruistiskt och kommersiellt surrogatmoderskap bör tillåtas.

är försiktigt formulerad om det juridiska utrymmet för genomförandet av surrogatarrangemang i Sverige:

“Det är inte tillåtet i svensk lag, men det låter sig eventuellt ändå göras. En kvinna kan insemineras, föda barnet och sedan avsäga sig vårdnaden. Därefter kan partnern till den genetiske fadern göra en närstående adoption” (Donor.se).

En fråga av relevans för surrogatarrangemangens laglighet i Sverige är om verksamheten har ett ekonomiskt syfte. I en kort artikel i *Dagens Nyheter* den 15 september 2010 intervjuades webbplatsens upphovsman Tony Jakobsson, som påpekade att de inblandade personerna själva får komma överens om eventuella arvoden (Rörbecker).

Till skillnad från de privata surrogatarrangemangen i Sverige genomfördes surrogatarrangemang i Finland på barnlöshetskliniker innan lagen om assisterad befruktning förbjöd dem. Det var i praktiken fyra kliniker³ som erbjöd surrogatarrangemang. Surrogatmodern var oftast en nära släkting eller vän till paret. Efter födseln överlämnade den födande kvinnan genast barnet till paret, som sedan adopterade barnet. Barnen som föddes genom surrogatarrangemangen var i de flesta fallen parets genetiska barn (Söderström-Anttila *et al.* 748-750). Denna form av surrogatarrangemang kallas på engelska *gestational surrogacy*, som innebär att surrogatmodern bär ett embryo, som hon inte har någon genetisk koppling till. En annan form kallas *traditional surrogacy*, som innebär att surrogatmoderns äggcell används (Markens 2-4, 193-194).

Enligt Viveca Söderström-Anttila och nio andra medicinska specialister på infertilitet genomfördes under perioden mellan januari 1991 och maj 2001 28 surrogatarrangemang i Finland med 17 kvinnor som mottagare för behandlingarna. Behandlingarna resulterade i 11 graviditeter och som resultat av dessa surrogatarrangemang föddes 11 barn (varav två barn var tvillingar) och en graviditet slutade i missfall. Mottagarna för behandlingen var i samtliga fall heterosexuella par. De flesta kvinnorna saknade livmoder antingen från födseln eller till följd av en gynekologisk sjukdom eller förlossningskomplikationer. I den medicinska artikeln betonar Söderström-Anttila m.fl. att surrogatarrangemangen i Finland har skett enbart på medicinska grunder och att paret har betalat de kostnader som förorsakats av graviditeten, men däremot inget arvode. Surrogatmödrarna beskrivs därmed som altruistiska och frivilliga. De flesta av de tio artikelförfattarna var verksamma vid de kliniker som erbjöd surrogatarrangemang, och i sin gemensamma artikel beskriver de verksamheten i ett positivt ljus. Inga allvarliga sidoeffekter av surrogatarrangemangen rapporteras, förutom två fall där depression förekommit hos surrogatmodern. Surrogatmödrarnas motivering till att delta i behandlingarna

3 Befolkningsförbundets fertilitetsklunik i Helsingfors, Felicitas-Kliniken i Helsingfors, Eira sjukhus i Helsingfors och Kuopio universitetssjukhus i Kuopio (Söderström-Anttila *et al.* 748).

beskrivs i artikeln som baserad på “en sann önskan att hjälpa en mindre lyckligt lottad släkting eller nära vän” (Söderström-Anttila *et al.* 751).

Den medicinska artikeln av Söderström-Anttila m.fl. ger en tillförlitlig bild av omfattningen av de surrogatarrangemang som genomfördes vid finländska kliniker under perioden mellan januari 1991 och maj 2001. Enligt officiell statistik genomfördes under perioden 2002-2007 17 IVF-behandlingar med surrogatarrangemang, vilka ledde till endast en klinisk graviditet år 2002 och en till år 2006, men inga barn föddes i Finland som resultat av behandlingarna (*Hedelmöityshoidot 2009-2010...* 6, bilagetabell 2). I statistiken saknas uppgifterna om en graviditet som inleddes under hösten 2001, eftersom studien av Söderström-Anttila *et al.* endast beaktar surrogatarrangemang fram till maj 2001. Barnet föddes i maj 2002, men saknas tydligen i den finländska statistiken, eftersom det föddes i Sverige.⁴ Enligt den tillgängliga statistiken (inklusive uppgifterna om det nämnda barnet som föddes i Sverige) var det totala antalet inledda behandlingar med surrogatarrangemang vid finländska barnlöshetskliniker åren 1991-2007 sammanlagt 46, vilka resulterade i 14 kliniska graviditeter och totalt 12 födda barn (*Hedelmöityshoidot 2009-2010...* 6, bilagetabell 2; Söderström-Anttila *et al.* 748-750). Samtidigt finns det också ett mörkertal, eftersom det inte har förts någon statistik över dem som rest utomlands för att genomföra surrogatarrangemang, eller dem som har gjort privata surrogatarrangemang utanför klinikernas verksamhet.

År 2002 skrev Viveca Söderström-Anttila och Sirpa Vilska, som båda var läkare verksamma vid Befolkningsförbundets fertilitetsklinik, en debattartikel i den största finländska dagstidningen *Helsingin Sanomat*. De beskrev de finländska surrogatarrangemangen som en medicinsk framgångshistoria med höga graviditetstal och minimerade risker. Arrangemangen beskrevs som en trestegsprocess, och behandlingsbeslut förutsatte att paret och surrogatmodern klarade av alla tre steg. Först utreddes parens medicinska förutsättningar för behandling. Sedan fick de adoptivonsrådgivning, och därefter genomgick alla inblandade en psykologisk förberedelse. Skribenterna konstaterade: “I Finland är graviditetstalen bland världens bästa och vi kan i vårt eget land ge det bästa stödet till de patienter som behöver surrogatmoderskap” (Söderström-Anttila och Vilska).⁵ De läkare vid barnlöshetskliniker som utövade lobbingsverksamhet för surrogatarrangemangets laglighet använde en medikaliserande retorik. De betonade att de finländska arrangemangen var kontrollerade processer, övervakade av både psykologer och medicinska specialister. Mottagarna för behandlingarna beskrevs utslutande i medicinska och biologiska termer: kvinnor som saknar livmoder, men som ändå har fungerande äggstockar.

4 Det aktuella fallet ledde till en utdragen juridisk tvist i Sverige då den genetiska moderns ansökan om att få adoptera barnet fick avslag i Högsta domstolen. En försvårande omständighet var att de genetiska föräldrarna skilde sig under rättsprocessen, och pappan som var ensam vårdnadshavare samtyckte därefter inte till adoptionen (NJA 2006 s. 505).

5 Alla de citat i artikeln som är översatta från finska till svenska är mina egna översättningar.

Surrogatarrangemang i en kontekst av global konsumtion

Den rättsliga regleringen av surrogatarrangemang varierar mycket mellan olika länder, vilket innebär att individer och par som av olika skäl önskar få barn genom denna metod ofta är tvungna att söka sig utomlands. Lorraine Culley och andra medlemmar av Transrep-projektet⁶ använder begreppen transnationell reproduktion (*trans-national reproduction*) och gränsöverskridande reproduktivt resande (*cross-border reproductive travel*) för att understryka sambandet mellan fenomenet och globalisering, och samtidigt har de en mer neutral klang än det populära begreppet "fertilitetsturism". Culley och Hudson beskriver gränsöverskridande reproduktivt resande som en form av global konsumtion.

"Vi hävdar att 'fertilitetsturister' kan teoretiseras som globala konsumenter involverade i ett världsomfattande fenomen, som karaktäriseras av utvidgningen av marknader till att omfatta den mänskliga reproduktionen, den växande varufieringen av kroppen och dess delar, samt statens och andra politiska aktörers handlingar, som (ofta indirekt och förvrängt) främjar utvecklingen av den globala marknaden av reproduktiva behandlingar" (Culley och Hudson 142).⁷

Orsakerna till att man åker utomlands för att få assisterad befruktning kan vara några av följande: (1) en behandling är förbjuden i ens eget land, (2) brist på utrustning eller resurser, (3) behandlingar i ens eget land anses vara osäkra, (4) vissa kategorier av patienter är inte berättigade till assisterad befruktning, (5) långa väntetider eller (6) höga kostnader (Pennings 338). Dessa faktorer kan sammanfattas i tre kategorier, som ofta är sammanflätade: behandlingens kostnad, kvalitet och tillgänglighet (Pennings och Mertes 100).

Surrogatarrangemang betraktas ofta som den mest omstridda behandlingen på den globala reproduktionsteknologiska "marknaden". De rättsliga aspekterna kring surrogatarrangemang är mycket komplexa. Oförenlighet mellan olika länders lagstiftning kan i vissa fall leda till juridiska problem när par eller individer reser utomlands för att hitta en surrogatmoder. De juridiska problemen gäller i synnerhet den rättsliga definitionen av föräldraskapet (Pennings och Mertes 101-103). De flesta industrialiserade länder har förbjudit surrogatarrangemang eller har en mycket restriktiv policy (Markens 23). Vissa stater har juridiskt erkänt antingen kommersiellt surrogatmoderskap eller altruistiskt surrogatmoderskap. Andra stater har inga lagar som reglerar surrogatarrangemang, vilket kan medföra att några barnlöshetskliniker erbjuder surrogatarrangemang, vilket var fallet i Finland fram till hösten 2007.⁸ Förutom de rättsliga problemen förknippas surrogatarrangemang

6 Förkortningen Transrep står för "Transnational Reproduction: An explanatory study of UK residents who travel abroad for fertility treatment" (<http://www.transrep.co.uk>).

7 Min översättning från engelska.

8 Susan Markens ger en detaljerad översikt av den juridiska regleringen av surrogatmoderskap internationellt (Markens 23-31).

också med psykologiska problem, och problem som berör kulturellt betingade synsätt på familj och moderskap.

Politiska debatter om legaliseringen av surrogatarrangemang

Innan jag går in på en detaljerad retorik- och diskursanalys av riksdagsdebatterna ska jag beskriva bakgrunden till den politiska diskussionen om surrogatarrangemang i Finland. I Finland har det gjorts flera försök under årens lopp att åstadkomma en lag om assisterad befruktning. Den politiska diskussionen om assisterad befruktning går tillbaka ända till 1980-talet. Processen att stifta en lag pågick i ca 20 år från det första omfattande lagförslaget år 1988 till att lagen om assisterad befruktning trädde i kraft år 2007 (*Assisted Reproduction* 63-65; Malin och Burrell 82-88).

Inställningen till surrogatarrangemang har varierat mycket under den långa tid som lagen om assisterad befruktning förbereddes i Finland. Ingendera av de två finländska regeringspropositionerna om assisterad befruktning (RP 76/2002 och RP 3/2006) föreslog att surrogatarrangemang skulle tillåtas, men ett godkännande fanns länge med i planerna då justitieministeriet förberedde den första propositionen. En vändpunkt i lagberedningen skedde år 1997 då justitieministeriets arbetsgrupp föreslog att surrogatarrangemang skulle godkännas. Hälften av de sakkunniga motsatte sig i det skedet en legalisering, medan hälften förespråkade en (*Assisted Reproduction* 67-68). Regeringspropositionernas centrala motivering för att inte godkänna surrogatarrangemang handlade om att den födande kvinnan enligt finländsk lagstiftning – liksom i de flesta länders lagstiftning om moderskap – är den rättsliga modern till ett barn. Propositionerna förknippade också principiella och praktiska problem med surrogatarrangemang, t.ex. hälsorisker, förlossningsdepression och att det kan vara svårt att vägra ställa upp som surrogatmoder ifall man tillfrågas av en närstående person. Risken för kommersialisering och ekonomiskt utnyttjande var andra faktorer som nämndes. Ett annat argument var möjligheten att någon av avtalsparterna ångrar sig under graviditetens gång, så att surrogatmodern inte överlämnar barnet eller paret efter födseln inte längre vill ta emot barnet. I följande citat ur remissdebatten om regeringspropositionen RP 3/2006 ger justitieminister Leena Luhtanen ett tvetydigt svar på frågan varför regeringen beslöt att inte inkludera surrogatarrangemang i propositionen, trots att hon medgav att ämnet var mycket omtalat i offentligheten.

“Vi ansåg i regeringen att det här arrangemanget åtminstone inte i detta skede bör tillåtas pga. de stora rättsliga och samhällsliga risker som ingår. Vi har exempel på det från olika länder att det kan uppstå stora och omfattande rättsbehandlingar av dessa, t.ex. kan avtalsparterna ändra åsikt, de s.k. beställarna vill inte ha barnet, särskilt i de fall där det här barnet som föds är sjukt eller om det beställande paret kommer i strid med varandra, och då förverkligas inte föräldraskapet för barnet på överenskommet sätt” (Leena Luhtanen, Socialdemokraterna, PR 100/2006).

Luhtanen hänvisar till risken för rättsliga tvister, men påpekar samtidigt att surrogatarrangemang kan legaliseras i ett senare skede. Under våren 2011 begärde justitieministeriet ett utlåtande om surrogatarrangemang av den riksomfattande etiska delegationen inom social- och hälsovården, ETENE. Det ser alltså ut som att justitieministeriet igen vore redo att överväga legalisering av surrogatarrangemang (Ahokas). I sitt utlåtande den 28 september 2011 föreslog ETENE att surrogatarrangemang skulle legaliseras, och att det kunde praktiseras i vissa enskilda fall på medicinska grunder. Samtidigt rekommenderade delegationen att justitieministeriet borde utreda de juridiska aspekterna (ETENE).

Då den första regeringspropositionen om assisterad befruktning (RP 76/2002) redan behandlades av lagutskottet inlämnade den gröna riksdagsledamoten Osmo Soininvaara en motion med två huvudsyften, nämligen att godkänna surrogatarrangemang inom vissa bestämda ramar, samt att förbättra spermadonatorns rättskydd (LM 79/2002). I övrigt understödde motionen regeringspropositionens syften, bl.a. tillåtandet av assisterad befruktning för lesbiska och ensamstående kvinnor.⁹ Remissdebatten om motionen var den längsta av de tre remissdebatter som jag analyserar i denna artikel, och innehöll 35 debattinlägg.

Under behandlingen av den andra regeringspropositionen om assisterad befruktning (RP 3/2006) fick surrogatarrangemang mindre utrymme i riksdagens diskussioner, eftersom lagutskottets sakkunniga bromsade frågan. I en artikel om surrogatarrangemang i kvällstidningen *Iltalehti* kommenterade samlingspartisten Sirpa Asko-Seljavaara surrogatmoderskapets betydelse i riksdagens diskussioner om assisterad befruktning: "Om vi hade försökt få igenom också en tillåtelse av surrogatmoderskap skulle hela lagen antagligen ha avvisats" ("Kohdunvuokraaja hakee avun"). Däremot behandlades frågan om surrogatarrangemang i två separata motioner efter att lagförslaget om assisterad befruktning redan hade godkänts av riksdagen. Surrogatarrangemang som tidigare hade varit möjliga att genomföra i Finland var i och med den nya lagen olagliga, vilket väckte motreaktioner i form av dessa motioner. De två motionerna var identiska till sitt innehåll. Den första motionen (LM 150/2006) inlämnades under hösten 2006 av Sirpa Asko-Seljavaara. Remissdebatten om motionen var kortfattad med bara 7 talare. Alla talare var positiva till lagförslaget att godkänna surrogatarrangemang, även om tvekande i något fall (PR 122/2006). Den andra motionen (LM 23/2007) lämnade Asko-Seljavaara in under våren 2007 i samma form, eftersom Finland hade fått en ny riksdag och regering. Också denna remissdebatt var kortfattad med bara 9 talare. I de följande avsnitten kommer jag att fokusera på analysen av remissdebatterna om dessa tre motioner.

9 Motionen LM 79/2002 drogs dock, som redan nämnts (not 1), tillbaka i samband med att propositionen RP 76/2002 återtog av regeringen, eftersom lagförslagets innehåll hade förändrats väsentligt under utskottsbehandlingen. Konflikten som föranledde återtagandet av propositionen gällde frågan om lesbiska par och ensamstående kvinnor skulle ha rätt till assisterad befruktning. Regeringens proposition RP 76/2002 föreslog att dessa kvinnor skulle ha laglig rätt till behandlingar, medan lagutskottet föreslog en begränsning, så att assisterad befruktning skulle ges på medicinska grunder enbart till heterosexuella par.

Riskerna finns utomlands – inte i Finland

Surrogatarrangemangens globala kontext var närvarande i de finländska riksdagsdebatterna genom att finländska surrogatarrangemang framställdes som trygga och pålitliga med altruistiska surrogatmödrar, medan utländska surrogatarrangemang framställdes som präglade av risker och ekonomiska avtal. I teorin borde inte finländska ofrivilligt barnlösa ha något stort behov av att åka utomlands för att få behandlingar, eftersom finländska barnlöshetskliniker i avsaknad av lagstiftning hade utvecklat en liberal praxis, och sedan år 2007 har Finland en relativt tillåtande lag om assisterad befruktning. Men i verkligheten innebär långa vårdköer, resursbrist och behandlingarnas tillgänglighet i Finland, samt billigare priser utomlands, skäl att söka behandling utomlands. Det finns bl.a. en kontinuerlig brist på äggcellsdonatorer. Antalet spermadonatorer sjönk också drastiskt efter att lagen trädde i kraft, eftersom det inte längre är möjligt att donera könsceller anonymt, men vid några kliniker har denna brist på spermadonatorer konstaterats vara tillfällig och situationen har på dessa kliniker redan stabiliserats (Passi; Sauvala).

Trots att lesbiska och ensamstående kvinnor sedan år 2007 har laglig rätt till assisterad befruktning i Finland har de i praktiken haft svårigheter att få tillgång till behandling, eftersom par som behöver assisterad befruktning på medicinska grunder går före dem i vårdkön vid offentliga kliniker ("Lagen om fertilitetsvård på villovägar"). Förbudet av surrogatarrangemang innebär ytterligare en orsak till att ofrivilligt barnlösa kan välja att söka behandlingar utomlands. Enligt inofficiella uppskattningar av överläkare Anne-Maria Suikkari på Befolkningsförbundets barnlöshetsklinik i Helsingfors åker finländska kvinnor huvudsakligen till Ryssland, Estland och USA för att använda en surrogatmoder ("Kohdunvuokraaja hakee avun"). Juha Jämsä, ordförande för föreningen Regnbågsfamiljer, uppger i en annan artikel att enstaka finländska bögar och heterosexuella par enligt hans kännedom har rest till kliniker i USA, Ryssland och Indien för surrogatarrangemang (Ahokas). En annan dagstidningsartikel nämner att finländska hetero- och homosexuella par har sökt surrogatarrangemang i Ukraina, Indien och Ryssland samt på diskussionsforum på internet (Nevalainen).

Följande citat ur remissdebatten om motionen LM 150/2006 är ett exempel på den centrala diskursen enligt vilken riskerna med surrogatarrangemang finns utomlands och inte i Finland.

"Problemen med denna typ av fertilitetsbehandling [dvs. surrogatarrangemang] och negativ feedback kommer från utlandet av mycket svåra och problematiska rättsfall då det ursprungliga avtalet inte längre är giltigt efter barnets födsel, och då börjar det s.k. slaget om barnets nya moder. Sådana erfarenheter finns inte i Finland" (Petri Salo, Samlingspartiet, PR 122/2006).

Riksdagsledamoten hänvisar i citatet till förekomsten av problematiska rättsfall utomlands, men påpekar samtidigt att de negativa erfarenheterna inte gäller Finland. Surrogatarrangemang framställdes ofta i riksdagens debatter som en medicinsk behandling som kunde kontrolleras och var trygg så länge behandlingen skedde inom Finlands gränser med lagens stöd. Genom denna retorik, som betonade motsatsen mellan finländska surrogatarrangemang och gränsöverskridande reproduktivt resande, framställdes legaliseringen av finländska surrogatarrangemang som nödvändig. Ett liknande argument förekommer i följande citat av de två motionernas första undertecknare Sirpa Asko-Seljavaara.

“Det barn som sedan adopteras är faktiskt ett biologiskt barn av dessa människor, vars äggcell och spermie har förenats i ett provrör. I Finland har inga sådana här avgifter debiterats, och kommer säkerligen inte att debiteras heller. Men om vi inte tillåter det, så torde de här paren åka till Ryssland eller Estland och därifrån skaffa sig den här livmodern, eller den här människan, och det är en mycket farligare väg än den att vi tillåter det åt oss själva, för hos oss är det mycket kontrollerat” (Sirpa Asko-Seljavaara, Samlingspartiet, PR 34/2007).

Asko-Seljavaara argumenterar för att barn födda genom de finländska surrogatarrangemangen är de mottagande parens biologiska avkomma, ett yttrande som jag återkommer till nedan. Talaren framställer de finländska surrogatarrangemangen som icke-kommersiella och kontrollerade. Alternativet att paren åker till Ryssland eller Estland framställer hon som “en mycket farligare väg”. Talarens retorik framställer nationalitet i termer av vi och dem. Hon talar om de ryska eller estniska surrogatmödrarna som en livmoder som man skaffar sig. Därmed beskrivs de utländska kvinnokropparna som rent instrumentella, snarare än individer som uppoffrar sig altruistiskt. Men samtidigt rättar hon sig själv i en bisats: “eller den här människan”. Kanske insåg hon medan hon talade att det fanns en diskrepans i hennes sätt att tala om surrogatmödrarnas roll i hemlandet och utomlands. Hennes retoriska konstruktion av surrogatmödrar i Finland och utomlands kan även tolkas som deras grad av respektabilitet. Den finländska surrogatmodern har en hög respektabilitet, medan utländska surrogatmödrar har en låg respektabilitet (jfr. Kroløkke och Hvidtfeldt Madsen).

Ett biologiskt barn

I diskussionerna om motionerna som föreslog legalisering av surrogatarrangemang förekom ofta jämförelser mellan surrogatarrangemang och lesbiska eller ensamstående kvinnors behandlingar. Dessa behandlingar vägdes mot varandra i spekulationer om vilketdera som är mer etiskt. I sitt inledande tal i remissdebatten om LM 23/2007 sade Sirpa Asko-Seljavaara att det:

“inte finns liknande etiska problem i samband med surrogatmoderskap som vid en ensamstående kvinnas assisterade befruktning, eftersom äggcellerna vid ett surrogatarrangemang uppsamlas från kvinnan och befruktas med hennes egen äkta mans spermier” (Sirpa Asko-Seljavaara, Samlingspartiet, PR 34/2007).

De etiska problemen hon syftar på har uppenbarligen att göra med en betoning på genetiskt föräldraskap, eftersom hon hänvisar till användning av donerade könsceller. Också Kristdemokraternas partiledare Päivi Räsänen, som i riksdagens diskussioner om assisterad befruktning konsekvent motsatte sig lesbiska och ensamstående kvinnors tillgång till behandlingar, sade i remissdebatten om motion LM 79/2002 att hon “är redo att överväga” godkännandet av surrogatarrangemang på vissa bestämda villkor (Päivi Räsänen, Kristdemokraterna, PR 105/2002). I följande citat ur remissdebatten om motion LM 150/2006 understryker talaren vikten av att barnet i surrogatarrangemangen har sitt biologiska ursprung i mammans och pappans könsceller. Han legitimerar dessutom sin argumentation religiöst, eftersom han hänvisar till kyrkans ståndpunkt.

“Jag anser att detta initiativ är meningsfullt och bra, och jag hoppas att det i utskottsbehandlingen, här i riksdagens protokoll och framtida regeringars stora och visa program, kunde leda den här framtidens utveckling med en sådan medkänsla att detta kunde förverkligas i sak. Här är ju ett sådant viktigt ärende att barnet som föds så här är biologiskt såväl mammans som pappans barn, och uppfyller alla dessa mått som var kyrkans ståndpunkt vid behandlingen av lagen om assisterad befruktning, där det konstaterades att endast barn som fötts av ett äkta pars celler är ett sådant som man kan behandla och göra. Detta uppfyller det måttet och ryms inom det” (Seppo Lahtela, Samlingspartiet, PR 122/2006).

Påståendet att surrogatarrangemang leder till ett barn som är det mottagande parets genetiska barn stämmer ganska väl med uppgifter i tidigare forskning om surrogatarrangemang i Finland, eftersom bara ett par av dem som genomgick surrogatarrangemang i Finland under perioden 1991-2001 rapporteras ha fått donerade äggceller (Söderström-Anttila *et al.* 750). Men det är förstås även fullt möjligt att genomföra surrogatarrangemang med donerade könsceller. Däremot är hans hänvisning till kyrkans ståndpunkt en sanning med modifikation. Talaren syftar på ett ställningstagande av kyrkostyrelsen för Finlands evangelisk-lutherska kyrka, som i augusti 2005 föreslog att assisterad befruktning skulle begränsas till heterosexuella gifta par, och att endast parets egna könsceller skulle få användas. Detta var ett mycket omdiskuterat förslag både inom kyrkan och i riksdagens debatter. Kyrkostyrelsen avfärdade däremot surrogatarrangemang i ställningstagandet med hänvisning till svåra etiska frågor och negativa erfarenheter av surrogatarrangemang från olika håll i världen, bl.a. gällande medicinska och psykiska risker för surrogatmodern och risken för kommersialisering (Kyrkostyrelsen 5). Jag antar därför att Seppo Lahtela i citatet ovan syftade allmänt på kyrkostyrelsens betoning på det

biologiska föräldraskapet och ett genetiskt band mellan barnet och föräldrarna. Hänvisningen till kyrkans ståndpunkt hade därför snarast en retorisk betydelse för att religiöst legitimera hans försvar av det biologiska föräldraskapet. På ett liknande sätt hävdade socialdemokraten Esa Lahtela i samma remissdebatt att surrogatarrangemang är “närmare naturen” än assisterad befruktning för lesbiska par.

“Ärade talman! Ledamot Salo kan ha helt rätt i att det här skedde ett sådant förbiseende, dvs. när man brottades med frågan ifall man ska konstbefrukta kvinnopar eller ej, så glömdes den här frågan [dvs. surrogatarrangemang] helt bort, som ändå är närmare naturen. Så ifall ett sådant här förslag skulle finnas i salen som ett regeringsförslag, så borde man sannolikt här trycka på den gröna knappen, och inte på den röda så som i det förra fallet. När man tänker så där ur etisk synvinkel, så upplever jag åtminstone inte själv själsligen sådana motstridigheter som skulle få mig att resa ragg på det viset som kvinnoparens befruktning” (Esa Lahtela, Socialdemokraterna, PR 122/2006).

Lahtela antyder att han röstade mot propositionen RP 3/2006, eftersom han inte godkände att assisterad befruktning skulle tillåtas för lesbiska par. Metaforen att resa ragg antyder att hans uppfattning om hur en politisk fråga betraktas ur en etisk synvinkel bygger på en spontan känsloreaktion snarare än en argumentation i sakfrågor. Samtidigt som han antyder att riksdagen borde godkänna surrogatarrangemang reserverar han sig genom att hänvisa till att diskussionen bara gällde en motion och inte ett regeringsförslag. Han antyder därmed att en motion av det här slaget inte hade någon stor chans att godkännas.

Den altruistiska finländska surrogatföderskan och den utländska hyrda livmodern

“Jag läste en berättelse om en sådan här mamma i *Suomen Kuvalehti*. Paret har nu en fyraårig son, och det har berättats för pojken att han har vuxit i moster Gittas livmoder. Användningen av surrogatfödelse har alltså tydliga medicinska indikationer” (Sirpa Asko-Seljavaara, Samlingspartiet, PR 122/2006).

I citatet nämner Asko-Seljavaara moster Gittas livmoder som exempel på att de finländska surrogatmödrarna är bekanta kvinnor och därmed altruistiska. I talet som helhet använder Asko-Seljavaara ett varierande språk. Hon hänvisar till statistik för att visa att detta redan är en inkörd praxis i Finland, och hon namnger också de kliniker som har erfarenhet av surrogatarrangemang. Genom berättelsen om moster Gitta ur en stor finsk veckotidning tar hon ner diskussionen på en vardaglig nivå. I följande mening nämner hon “tydliga medicinska indikationer”, vilket framstår som ett vetenskapligt språk och därmed retoriskt legitimerande. Det är också av relevans att hon använder begreppet “surrogatfödelse”. I de finländska

politiska diskussionerna om assisterad befruktning var detta begrepp det vanligaste, liksom surrogatmodern oftast kallades "surrogatföderska". Terminologin är den vanligaste inom finska språket för att beteckna det som på svenska vanligen kallas "surrogatmoderskap" och "surrogatmoder", så de är inte unika för dessa riksdagsdebatter. Dessa begrepp understryker samtidigt att dessa kvinnor betraktas som föderskor och inte mödrar. Samtidigt ges graviditeten en marginell betydelse, och fokus läggs vid själva födseln. Lite senare i samma tal hävdar Asko-Seljavaara att orsaken till att surrogatarrangemang förbjöds var ogrundade fördomar om att surrogatmodern inte kommer att överlåta barnet till de biologiska föräldrarna, och att det handlar om ett ekonomiskt avtal.

"Förbudandet är ofta baserat på ogrundade fördomar. Man antar att surrogatföderskan inte överlåter barnet till sina biologiska föräldrar och konflikter uppstår. Man tänker också att det mellan surrogatföderskan och föräldrarna kommer att ske någon form av handel. I Finland har det inte gjorts, och inte har några andra problem heller identifierats. Det skulle därför finnas skäl att tillåta provrörsbefruktning för kvinnor som saknar livmoder, men vars äggstockar fungerar. Detta är en liten grupp kvinnor, men saken är ännu viktigare för dem. Vi har för närvarande två sådana kvinnor i kö, och de kan nu inte få behandling då den nya lagen träder i kraft" (Sirpa Asko-Seljavaara, Samlingspartiet, PR 122/2006).

I citatet identifierar talaren också de kvinnor som har behov av surrogatarrangemang utgående från medicinska orsaker, och själva surrogatarrangemangen omnämns i neutraliserande ordalag som "behandling" och som "provrörsbefruktning", vilket är en välkänd metod, som oftast uppfattas av människor som en okontroversiell form av assisterad befruktning. Genom att hon därtill framhåller att det är fråga om "en liten grupp kvinnor", och nämner två konkreta kvinnor som står i behandlingsskön, antyder hon att det är av jämlikhetsskäl som dessa kvinnor ska ha rätt till surrogatarrangemang. Godkännandet av surrogatarrangemang framställdes ofta i debatterna som en minoritetsfråga, och därmed en jämlikhetsfråga för kvinnor.

I följande citat gör talaren en distinktion mellan ekonomiskt missbruk av kvinnor i utvecklingsländer och altruistiska, närstående surrogatföderskor enligt den finländska modellen.

"Jag förstår mycket väl oron för ekonomiskt missbruk, att någon förlossningsrädd människa i värsta fall köper födsloservice från utvecklingsländerna. Men den här modellen är avsedd att tillämpas just i fall där det finns en varm och nära tillgivenhetsrelation mellan surrogatföderskan och modern, som möjliggör att surrogatföderskan på något sätt är en del av barnets liv, och det unika i graviditeten kommer därigenom att bekräftas. Förbudet av surrogatföderskan är enligt mig till sin idévärld lika konstigt som det, som många andra också säkert har förundrat sig över, att det finns religiösa samfund som anser att man inte får byta

blod, man får inte på det här viset blanda ihop människor. Jag är själv av åsikten att surrogatmoderskap åt en närstående, en syster eller en väninna, inte är av det slaget att det skulle bryta mot det absolut mänskliga eller något liknande tabu” (Irina Krohn, De Gröna, PR 105/2002).

Talaren bekräftar på ett intressant sätt den finländska surrogatmoderns aktiva roll som en modersgestalt i barnets liv. Därmed ger hon graviditeten en betydelse till skillnad från många andra tal som enbart betonar födseln som händelse, liksom den juridiska definitionen av moderskap handlar om den kvinna som föder barnet. Kommersiellt surrogatmoderskap i utvecklingsländer kritiserar hon på ett motsvarande sätt för att vara en “födsloservice” som man köper. Det kommersiella uppfattas därmed som någonting som skapar distans, vilket understryks av det geografiska avståndet mellan modern och surrogatmodern som följer av det gränsöverskridande reproduktiva resandet. Hon bygger därmed upp talet retoriskt genom att beskriva motpoler: Hon beskriver den finländska altruistiska surrogatmodern som varm, nära och moderlig, och den utländska kommersiella födsloservicen som präglad av distans och ekonomiska avtal. Samtidigt använder talaren en neutraliserande retorik då hon talar om betydelsen av det kroppsliga utbytet, och jämför surrogatmoderskap med blodtransfusion. Tidigare i samma tal ifrågasätter hon på ett liknande sätt överbetoningen av livmoderns betydelse, och jämför den utlånade livmodern med donerade könsceller. Med dessa jämförelser avdramatiseras och avmytologiseras surrogatmoderskapet, som hon beskriver som tabubelagt.

Avslutande diskussion

Surrogatarrangemangen som genomfördes i Finland i begränsad omfattning på 1990- och 2000-talet kan betraktas som resultatet av att barnlöshetskliniker i avsaknad av nationell lagstiftning om assisterad befruktning hade fria händer att utforma sina regelverk och sitt utbud av behandlingar utgående från patienters behov och önskemål. Trots det förbjöds surrogatarrangemangen då lagen om assisterad befruktning trädde i kraft år 2007. Min tolkning är att justitieministeriet prioriterade att överhuvudtaget få en lag till stånd, och då var det lättare att avstå från surrogatarrangemangen, som kraftigt delade opinionen. Diskussionen om de tre motionerna bottnade i missnöjet med denna politiska kompromisslösning.

En röd tråd i de finländska politiska debatterna är att legalisering av surrogatarrangemang i hemlandet är ett bättre alternativ än att människor åker utomlands för att “hyra en livmoder”. Samtidigt görs en distinktion mellan altruistiska arrangemang och kommersiella arrangemang, men denna distinktion är i praktiken svår att dra, eftersom även s.k. altruistiska surrogatmödrar får ersättning för utgifter som orsakas av graviditeten. Kommersialisering betraktades i de finländska diskussionerna om surrogatarrangemang som en negativ utveckling, som skapar distans. Kritiken av kommersialiseringen handlar enligt min tolkning om det moraliska värdet av att undvika ekonomisk handel med mänskliga kroppar, och risken att

barnlöshetskliniker skulle styras av vinstintressen på bekostnad av behandlingens kvalitet och arrangemangets hänsyn till alla inblandades rättigheter och intressen. Den finländska surrogatmodern framställs däremot i de finländska politiska debatterna som en välvillig, altruistisk och oftast bekant kvinna. Hon är frisk och har genomgått minst en graviditet tidigare. Hon framställs som respektabel på ett annat sätt än de utländska surrogatmödrarna. Genom hennes roll som bekant kvinna uppfattas hon i vissa fall som en möjlig extra modersgestalt i barnets liv, och därmed framstår den språkliga konstruktionen "hyrd livmoder" som avlägsen. Det kan också spekuleras om de psykologiska riskerna, som ofta förknippas med surrogatmoderns överlåtelse av barnet, möjligtvis är mindre än om surrogatmodern hade varit en okänd person.

Jag anser att argument som framställde finländska surrogatarrangemang som relativt sett trygga och säkra inte ska betraktas enbart som ett uttryck för nationalism, trots att en vi-och-dem-retorik framkom tydligt i åtminstone ett citat. Surrogatarrangemang måste betraktas som en helhetslösning, där den samhälleliga och kulturella kontexten har en stor betydelse för hur väl surrogatarrangemanget förlöper ur samtliga inblandades synvinkel. Dels handlar det om klinikernas förutsättningar för behandling av hög kvalitet, vilket varierar mellan olika länder, dels handlar det om vikten av att undvika utnyttjande av människor i en ekonomiskt och socialt marginaliserad position. Ur den synvinkeln har de nordiska länderna en fördel som relativt jämställda länder ur ekonomisk och social synvinkel. Men det är knappast riskfritt att genomföra surrogatarrangemang i Finland. Psykologiska problem nämns ofta som en riskfaktor, särskilt att surrogatmodern drabbas av depression. Samtidigt är det viktigt att beakta att olika kvinnor upplever en graviditet på olika sätt, och alla kvinnor ser inte heller moderskap som ett ultimatum i livet. Fenomenet surrogatarrangemang tvingar oss att se bortom den smala juridiska definitionen av moderskap, och utmanar våra kulturellt invanda synsätt på familj, släktskap och moderskap.

LITTERATURLISTA

Ahokas, Peppiina. "Sijaissynnytykseen uusi kanta syksyllä". *Helsingin Sanomat* 21. maj 2011.

Assisted Reproduction in the Nordic Countries. "A Comparative Study of Policies and Regulation".

TemaNord (2006): 505. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet, 2006. <<http://ncbio.org/nordisk/publikationer/>>.

Burrell, Riitta. "Sijaissynnytytsjärjestelyt – oikeudellisia näkökohtia". *Sijaissynnytyshoito Suomessa*.

Utlåtande till Social- och hälsovårdsministeriet. ETENE (Riksomfattande etiska delegationen inom social- och hälsovården), 2011. <http://www.etene.fi/c/document_library/get_file?folderId=72662&name=DLFE-2319.pdf>.

Börjesson, Mats. *Diskurser och konstruktioner. En sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur, 2003.

- Culley, Lorraine och Nicky Hudson. "Fertility Tourists or Global Consumers?: A Sociological Agenda for Exploring Cross-border Reproductive Travel". *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences* 4 (2009): 139-150.
- Donor.se. <<http://www.donor.se/>>.
- ETENE (Riksomfattande etiska delegationen inom social- och hälsovården). *Sijaissynnytyshoito Suomessa*. Utlåtande till Social- och hälsovårdsministeriet, 2011. <http://www.etene.fi/c/document_library/get_file?folderId=72662&name=DLFE-2319.pdf>.
- Hedelmöityshoidot 2009-2010. Assisterad befruktning 2009-2010. Assisted fertility treatments 2009-2010.* Tilastoraportti 15/2011. Finlands officiella statistik, Hälsa 2011.
- Institutet för hälsa och välfärd. <http://www.stakes.fi/tilastot/tilastotiedotteet/2011/Tr15_11.pdf>.
- Jönsson, Kutte. *Det förbjudna mödrskapet. En moralfilosofisk undersökning av surrogatmödrskap*. Lund: Bokbox Förlag, 2003.
- "Kohdunvuokraaja hakee avun vaikka ulkomailta". *Iltalehti* 6. juli 2009. <http://www.iltalehti.fi/uutiset/200907069883322_uu.shtml>.
- Kroløkke, Charlotte H. och Karen Hvidtfeldt Madsen. "Også respektabel? Retoriske konstruktioner af fleksible (u)fruktbare kroppe". *Rhetorica Scandinavica* 56 (2010): 31-48.
- Kyrkostyrelsen. *Lausunto hedelmöityshoitolaian valmistelusta* (Utlåtande om beredningen av lagen om assisterad befruktning). 17. augusti 2005. Ärendenummer 2005-00426.
- Lag om assisterad befruktning 1237/2006. <<http://www.finlex.fi>>.
- "Lagen om fertilitetsvård på villovägar". *Svenska YLE nyheter* 19. maj 2010. <<http://svenska.yle.fi/nyheter/sok.php?id=186636&sokvariant=arkivet&lookfor=Burrell&advanced=&starttid=&sluttid=&antal=10>>.
- Legislation on Biotechnology in the Nordic Countries – An Overview*. TemaNord (2006): 506. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet, 2006. <<http://ncbio.org/nordisk/publikationer/>>.
- LM 79/2002. Lagmotion: Lag om användning av könsceller och embryon vid assisterad befruktning samt till lag om ändring av lagen om faderskap. <<http://www.riksdagen.fi>>.
- LM 150/2006. Lagmotion: Lag om upphävande av 8 § 6 punkten i lagen om assisterad befruktning. <<http://www.riksdagen.fi>>.
- LM 23/2007. Lagmotion: Lag om upphävande av 8 § 6 punkten i lagen om assisterad befruktning. <<http://www.riksdagen.fi>>.
- Malin, Maili och Burrell, Riitta. "Finland: Unregulated Practices, Familiarity and Legality". *Third Party Assisted Conception Across Cultures. Social, Legal and Ethical Perspectives*. Red. Eric Blyth och Ruth Landau. London: Jessica Kingsley Publishers, 2004. 73-93
- Markens, Susan. *Surrogate Motherhood and the Politics of Reproduction*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2008.
- Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna. "Sijaissynnytyks – katsaus ulkomaisesta lainsäädännöstä". *Sijaissynnytyshoito Suomessa*. Utlåtande till Social- och hälsovårdsministeriet. ETENE (Riksomfattande etiska delegationen inom social- och hälsovården), 2011. <http://www.etene.fi/c/document_library/get_file?folderId=72662&name=DLFE-2319.pdf>.
- Nevalainen, Terhi. "Sijaissynnytyks maksaa maailmalla 15 000-20 000 euroa". *Savon Sanomat* 23. maj 2011.
- NJA 2006 s. 505. Rättsfall i Högsta domstolen i Sverige.
- Passi, Minna. "Jenni Lönnroos päätti lahjoittaa elämän". *Helsingin Sanomat* 16. mars 2008.

- Pennings, Guido. "Reproductive tourism as moral pluralism in motion". *Journal of Medical Ethics* 28 (2002): 337-341.
- Pennings, Guido och Heidi Mertes. "The State and the Infertile Patient Looking for Treatment Abroad: a Difficult Relationship". *Consumer Medicine*. Red. Aaro Tupasela. TemaNord (2010): 530. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet, 2010. 99-116. <<http://ncbio.org/nordisk/publikationer/>>.
- PR 105/2002. Plenarprotokoll 26. september 2002. <<http://www.riksdagen.fi>>.
- PR 100/2006. Plenarprotokoll 12. oktober 2006. <<http://www.riksdagen.fi>>.
- PR 122/2006. Plenarprotokoll 28. november 2006. <<http://www.riksdagen.fi>>.
- PR 34/2007. Plenarprotokoll 6. juni 2007. <<http://www.riksdagen.fi>>.
- RP 76/2002. Regeringens proposition till riksdagen med förslag till lag om användning av könsceller och embryon vid assisterad befruktning samt till lag om ändring av lagen om faderskap. <<http://www.riksdagen.fi>>.
- RP 3/2006. Regeringens proposition till riksdagen med förslag till lag om assisterad befruktning samt till lag om ändring av lagen om faderskap. <<http://www.riksdagen.fi>>.
- Rörbecker, Sara. "Könsceller och livmodrar på nätet". *Dagens Nyheter* 15. september 2010. <<http://www.dn.se/nyheter/vetenskap/konsceller-och-livmodrar-pa-natet>>.
- Sauvala, Milka. "Yhä useampi lapsi saa tietää syntyneensä luovutetusta munasolusta". *Helsingin Sanomat* 10. mars 2010.
- SMER (Statens medicinsk-etiska råd). *Assisterad befruktning – 15 år senare*. Konferensrapport, 2010. <<http://www.smer.se/Uploads/Files/84.pdf>>.
- Söderström-Anttila, Viveca *et al.* "Experience of *in vitro* fertilization surrogacy in Finland". *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica* 81 (2002): 747-752.
- Söderström-Anttila, Viveca och Sirpa Vilksa. "Sijaissynnytyksiä ei tule kieltää". *Helsingin Sanomat* 14. april 2002.
- Teman, Elly. "The social construction of surrogacy research: An anthropological critique of the psychosocial scholarship on surrogate motherhood". *Social Science & Medicine* 67 (2008): 1104-1112.